

ПРАВОВА АКТИВНІСТЬ ЯК РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

LEGAL ACTIVITY AS A KIND OF SOCIAL ACTIVITY

Процюк І.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії держави і права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена актуальній проблемі – аналізу правової активності як різновиду соціальної активності. Проаналізовані підходи до розуміння соціальної активності, виокремлено складові елементи її внутрішньої структури, визначено співвідношення понять «соціальна активність» і «діяльність». Надано визначення правової активності, й охарактеризовано її ознаки, зазначено основні чинники, які впливають на правову активність як один із головних елементів побудови правової державності.

Ключові слова: правова держава, соціальна активність, діяльність, правова активність.

Статья посвящена актуальной проблеме – анализу правовой активности как разновидности социальной активности. Проанализированы подходы к пониманию социальной активности, выделены составляющие элементы ее внутренней структуры, определено соотношение понятий «социальная активность» и «деятельность». Дано определение правовой активности, и охарактеризованы ее признаки, указаны основные факторы, которые влияют на правовую активность как один из главных элементов построения правовой государственности.

Ключевые слова: правовое государство, социальная активность, деятельность, правовая активность.

The article is devoted to the actual problem – the analysis of legal activity as a kind of social activity. The approaches to understanding social activity are analyzed, the constituent elements of its internal structure are identified, the ratio of the terms “social activity” and “activity” is defined. The definition of legal activity is given and its signs are characterized, the main factors that influence legal activity as one of the main elements of building legal statehood are indicated.

Key words: rule of law, social activity, activity, legal activity.

Постановка проблеми. Побудова правової державності в Україні безпосередньо пов'язана з правомірною поведінкою людей. Адже самі по собі правові закони не створюють правової державності, а є лише її підґрунтям. Реалізація на практиці таких законодавчих актів призводить до формування правової держави. Однією з умов утвердження правової держави є активність громадян у публічній сфері з належним використанням ними правових можливостей. У вітчизняній науковій літературі мало уваги приділено впливу людського виміру на належну реалізацію приписів правових норм на основі принципів верховенства права і законності. Питання основних чинників, що сприяють правовій активності суб'єктів права, а також ознак, які дають змогу відмежувати її від інших видів юридично значущої поведінки, мало досліджуються вітчизняною наукою.

Стан опрацювання. Соціальна активність досліджувалася у філософській та соціологічній літературі вітчизняними та зарубіжними науковцями. Більшість дослідників зазначають, що соціальна активність виявляється у трудовій, суспільно-політичній, пізнавальній та духовній діяльності (Л.М. Архангельський, В.І. Водоп'янов, Є.П. Поліканова, А.В. Ключев, Т.С. Лапіна). Одні дослідники вважають, що соціальну активність варто розглядати як якість людини, як її здібності до взаємодії із середовищем (В.Г. Мордкович, Ю.П. Пятін, О.О. Якуба). На думку інших, соціальна активність пов'язана з творчістю. Це творча діяльність, яка характеризується намаганням зробити свій особистий внесок у перебіг того чи іншого суспільного процесу, розвиток суспільного життя (Е. Ануфрієв).

Слово «активність» походить від латинського слова ago, яке в первісному значенні означало «приводити до руху», «вести» [1, с. 46].

Традиційно соціальна активність визначається як ступінь прояву можливостей і здібностей людини як члена соціуму, стійке активне ставлення особистості до окремих спільнот або суспільства загалом, що відображає перетворення людини на суб'єкта соціальної дії і суспільних відносин (Л.І. Божович, А.В. Брушлинський, К.А. Абульханова, Д.Б. Ельконіна, Г.М. Андреева, О.В. Петровський, Д.І. Фельдштейн тощо). Іншими словами, йдеться про ак-

тивне ставлення до суспільно значущої діяльності й форму прояву потреби в соціальній задіяності [2, с. 5]. Соціальна активність здатна впливати на суспільне середовище, змінювати його і змінюватися сама в процесі взаємодії з середовищем. У ній проявляється здатність особистості свідомо виробляти суспільно значущі перетворення матеріального і духовного середовища на основі історичного досвіду людства, проявлятися у творчій діяльності, вольових актах, спілкуванні [3, с. 20].

Метою статті є дослідження загальнотеоретичної характеристики соціальної та правової активності шляхом визначення поняття, структури і видів правової активності для виявлення взаємозв'язку між рівнем такої активності суб'єктів права й утвердженням демократичного державно-правового режиму, розвитком громадянського суспільства. Дослідження феномена правової активності варто розпочати з розгляду родового поняття «активність».

Виклад основного матеріалу. Наукові розробки із питань соціальної активності, її природи і факторів формування є необхідною методологічною основою для дослідження проблем правової активності. Тому з метою надання загальнотеоретичної характеристики правової активності доцільно розкрити її особливості як різновиду соціальної активності.

Термін «соціальна активність» має велику кількість як авторських, так і енциклопедичних визначень у різних науках – філософії, соціології, педагогіці, психології тощо. Складний і багатограний феномен соціальної активності розуміється науковцями як:

- основна якість особистості – суб'єкта суспільних відносин;
- міра прояву соціальної дієздатності людини;
- відповідальне і зацікавлене ставлення людини до праці, суспільства, духовного й суспільного життя;
- риса особистості поряд з ідейною переконаністю, відповідальним ставленням до дорученої справи;
- ініціативність, вміння підпорядкувати особисті інтереси суспільним, здатність беззастережно виконувати вимоги колективу;
- мета і засіб всебічного розвитку особистості [4, с. 171–177];

– одна зі сфер прояву темпераменту, яка визначається інтенсивністю й обсягом взаємодії з середовищем [5, с. 232];

– діяльне ставлення людини до світу, її здатність здійснювати суспільно значущі перетворення матеріального й духовного середовища на основі освоєння суспільно-історичного досвіду людства;

– активна життєва позиція, що знаходить вираз у принциповості, послідовності у відстоюванні своїх поглядів [6, с. 17].

Якщо узагальнити все вищевикладене, то можна зазначити, що розуміння соціальної активності особистості відрізняється різноманітністю значень: як міра діяльності, як рівень протікання процесу і взаємодії загалом або як потенційні можливості суб'єкта до взаємодії [7, с. 66].

Феномен активності тісно пов'язаний із діяльністю особи. Варто визнати, що існують два основних підходи щодо активності як діяльності: 1) ототожнення активності з будь-якою діяльністю людини, з її об'єктивованою назовні поведінкою; так, наприклад, за «Філософським словником» соціальна активність – поняття, яке відображає характер функціонування індивідів і соціальних груп у суспільстві [8]; 2) визначення активної поведінки через діяльність людини, яка має певну мету, результат і потребу деяких зусиль для їх досягнення. За такого підходу соціальна активність розглядається як вища форма активності, що є характерною для людини, зумовленою взаємодією суб'єкта із соціальним середовищем і такою, що знаходить прояв під час такої взаємодії, в процесі якої відбувається перетворення суб'єкта і середовища [9].

При цьому, згідно з першим підходом, активністю варто визнати також діяльність, не спрямовану на досягнення результату або таку, що має негативні наслідки як для суб'єкта діяльності, так і для інших учасників суспільних відносин.

Другий підхід акцентує на тому, що до активності належить лише певна якісна діяльність, така, яка відрізняється від буденних, механічних дій свідомим провадженням останньої, спрямованістю на досягнення позитивного результату тощо [10, с. 117]. Це «свідома і цілеспрямована діяльність особистості і її цілісно-соціально-психологічна якість, які, будучи діалектично взаємозумовлені, визначають і характеризують ступінь або міру персонального впливу суб'єкта на предмет, процеси і явища навколишньої дійсності» [11, с. 95].

На нашу думку, саме підхід щодо соціальної активності як цілісної системи соціальних знань, соціальних оцінок і переживань, соціально-вольових устремлінь і вчинків є більш обґрунтованим. За ним соціальна активність – це наднормативна діяльність особи, психологічним виразом якої є мотиви, ціннісні орієнтації, моральні очікування, моральні установки, вчинки і результати діяльності, які відповідають тому, що не може бути висунуто як обов'язкове до виконання, офіційно приписане, тобто нормативне в юридичному сенсі слова [12, с. 93].

Якщо перенести цю характеристику на правову активність, то можна визнати, що правова активність не зводиться до «використання громадянами політичних, соціальних, економічних та інших прав і свобод, наданих їм чинним законодавством» [13, с. 40]. Звичайно, позитивне значення правової активності не обмежується її розумінням як форми реалізації права (використання, дотримання, виконання). Серед важливих ознак активності є спрямованість на перетворення, зміни стану, який не влаштовує суб'єкта діяльності. Відповідно до цього, активність визначається як стан енергійної діяльності, спрямований на самоствердження і перетворення навколишньої дійсності [14, с. 2].

Соціальна активність виступає мірою, що «висловлює характер, масштаби змін, які проводяться під час і внаслідок такої діяльності в середовищі і в самій особистості»

[5, с. 25]. Вона є однією з рушійних до активної діяльності сил, властивістю особистості на певному етапі її розвитку і результатом соціально цінної діяльності, засвоєння нею елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються якості особистості.

Так, у роботах С.М. Кожевникова, Ю.М. Оборотова, В.А. Сапун соціально-правова активність розглядається, з огляду на її внутрішні і зовнішні характеристики. Наприклад, С.М. Кожевников під правовою активністю розуміє об'єктивно зумовлене суб'єктивне ставлення і соціально-психологічну готовність особистості до вчинення ініціативних правомірних дій та її реалізація в рамках правового регулювання. Ю.М. Оборотов вважає, що правова активність – це процес формування і прояву правових властивостей особистості, що детермінується державно-правовою дійсністю суспільства й особистісними потребами. В.А. Сапун трактує правову активність як зумовлене правовими здібностями суб'єктивне ставлення і соціально-психологічну готовність особистості до діяльності у сфері правового регулювання, яка проявляється у відповідних актах правомірної поведінки і являє собою ініціативну діяльність суб'єктів правовідносин щодо дотримання юридичних прав і обов'язків громадянина [15, с. 16]. Таким чином, до структури правової активності відносять не тільки діяльність, але й інші властивості особистості, її переконання, світоглядні принципи й установки.

Звідси розуміння того, що діяльність, яка не має на меті певних перетворень, не може визнаватися активною. До якісних ознак активності належить спрямованість на перетворення, зміни такого стану, який не влаштовує суб'єкта діяльності. Отже, активність – це стан енергійної діяльності, спрямований на самоствердження і перетворення навколишньої дійсності [16, с. 143]. Саме тому феномен правової активності є «глибшим, ніж голосування під час виборів, законослухняність і справна сплата податків» [17, с. 26].

Так, соціальна активність розглядається як інтегральна якість особистості, що відображає її життєву позицію і знаходить свій вираз у морально мотивованому прагненні і готовності брати участь і проявляти ініціативу в діяльності, пов'язаній зі створенням, засвоєнням, збереженням і подальшим розвитком цінностей культури [18, с. 12].

У структурі соціальної активності доцільно виділяти такі основні елементи:

1) інтереси, потреби і цінності, на які спрямована активність. Цей критерій дає змогу виявити широту цінностей особистості, рівень її інтересів;

2) рівень, на якому особистість сприймає інтереси, цінності та потреби. Це сприйняття відбувається на трьох рівнях: емоційному, на рівні знань і рівні вольових спрямувань.

Ефективність соціальної активності можлива лише за наявності поєднання одночасно усіх трьох рівнів: знань, почуттів та волі;

3) характер реалізації цінностей, інтересів, потреб. На цьому рівні розкриваються особливості їх реалізації. Показниками реалізації виступають характер, масштаби, результати й форми діяльності.

Заради успішної діяльності і досягнення ефективного бажаного результату потрібне узгоджене поєднання усіх трьох критеріїв активності. Якщо це правило не виконується, активність є неповною та неефективною, що часто призводить до негативних наслідків. Там, де в соціальній активності переважають емоції, часто виникають конфліктні ситуації, які у такому разі розв'язуються неналежним чином [19, с. 5].

Відповідно, якщо узагальнити, можна виділити такі складові елементи соціальної активності: 1) «соціально-психологічна готовність особистості до діяльності». Виділення готовності особистості до виконання соціально значимої діяльності, безумовно, є важливою складовою

частиною соціальної активності; 2) «відповідні акти поведінки, цілеспрямована творча соціальна діяльність». Це стадія реалізації (здійснення) цілеспрямованої діяльності, що виявляється в різних видах. І тоді соціальна активність виступає як «форма» діяльності соціальних суб'єктів. При цьому відбувається вплив на навколишнє середовище, можлива зміна ситуації, яка склалася.

У наукових дослідженнях правову активність пропонують розглядати в двох аспектах: загальносоціальному (наприклад, реакція населення на закони, що приймаються) і спеціально-юридичному (пов'язаний з роботою механізму правового регулювання) [20, с. 77]. При цьому можна виокремити кілька підходів до визначення характеру правової активності. Так, за одним із підходів правова активність виходить із правосвідомості, ставлення до правових явищ як готовності людей до практичної діяльності в сфері права [21, с. 57].

Представники іншого підходу вказують на необхідність розглядати правову активність як добровільну, суспільно значущу, свідому, творчу діяльність у правовій сфері. Так, наприклад, В.П. Казимирчук визначає соціально-правову активність як добровільну, свідому діяльність, що знаходить вираз в інтересі до права, його повазі, визнанні високого престижу правових установ, пов'язану з пошуком ефективних шляхів використання індивідом своїх повноважень або реалізації своїх обов'язків, громадянського обов'язку в правовій сфері [22, с. 117]. Схоже визначення надає В.М. Щербакова, вказуючи, що правова активність – суспільно корисна (позитивна), свідомо, творча діяльність, спрямована на досягнення цілей права [23, с. 55]. Такий підхід підтримують також І.Ф. Покровський [24, с. 143] та В.В. Кожевников [25, с. 77].

В юридичній науці переважає позиція, за якою правова активність розглядається в площині позитивної правової активності. Це повною мірою відповідає і навіть пояснюється спрямованістю правової активності на реалізацію правових цінностей, що визнаються суб'єктами права.

Разом із тим, наприклад, М.Ф. Орзіх [26, с. 119] і В.І. Гойман [27, с. 19] вважають, що діяльність, яка не відповідає закону, також є проявом правової активності. За такого підходу, соціально-правова активність включає як позитивно-правомірну, так і активно-протиправну поведінку. Такий широкий підхід охоплює одним поняттям і правомірну, і протиправну поведінку. Безперечно, що особи, які вчиняють протиправні, злочинні діяння проти життя і здоров'я людей, проти волі, честі та гідності особи, також проявляють ініціативу, що ґрунтується на деформованих, із позицій права, інтересах і потребах. Проте це вказує на деформовану правову культуру особистості і наявність у неї правового нігілізму [28, с. 33]. Цей підхід, безумовно, є цікавим для наукових досліджень. Але, на нашу думку, правова активність має розглядатися як різновид соціальної активності, що спрямована на реалізацію правових цінностей. Адже саме така позиція дає змогу розкрити позитивний потенціал правової активності, розглянути її як таку, що представляє самостійну цінність як необхідну умову розвитку демократичної правової держави.

Отже, правова активність особистості є інтенсивна діяльність у сфері права, що включає виключно позитивний прояв, який схвалюється з точки зору загально визнаних правових цінностей. Правова активність як різновид соціальної активності дає змогу виокремити такі її ознаки:

1. Правова активність особистості завжди проявляється в певних діях, тобто сутність активності полягає саме в дії, в активній поведінці людини.

2. Дії вчиняються вільними індивідами, дія яких гарантується свободою вибору варіантів поведінки без перешкод з боку інших осіб.

3. Відповідна діяльність є в сфері права завжди правомірною.

4. Правова активність є невід'ємною частиною правової культури її носія.

Висновки. За рівнем правової активності громадян можна судити про правову «якість» суспільства. Адже прояв позитивної правової активності, спрямованої, в першу чергу, на задоволення суспільних потреб, свідчить про розвиток громадянського суспільства з високою правовою культурою, яке здатне забезпечити необхідні умови для стабільного та безпечного життя людини, прояву активності особистості в усіх її вимірах.

Визначальним стимулом соціальної правової активності виступають соціальні цінності, а відповідно, «вони стають змістом свідомості особи, що й визначає їх персоналізоване, предметне буття. Це змінює систему взаємовідносин особистості до оточуючої дійсності, всю сферу прояву її правової активності» [29, с. 28].

Актуальним для характеристики правової активності є аналіз чинників, які впливають на виникнення і прояв такої активності. Можна виділити як зовнішні чинники (суспільно-економічні формації, їх інститути, наука, культура і право), що задають формування соціального середовища, так і внутрішні, до складу яких входять: моральний, інтелектуальний, культурний, інформаційно-енергетичний та інші потенціали соціальних суб'єктів.

Крім того, на розвиток правової активності як різновиду активності соціально впливають об'єктивні і суб'єктивні чинники. До об'єктивних можна віднести економічний розвиток, рівень життя, наявність і гостроту проблем у політичному житті, історичні особливості духовної сфери і менталітету людей, що задають властиві їм потенційні і реальні суперечності. Серед суб'єктивних факторів – сформовані соціально-психологічні установки громадян, які полягають у довірі або недовірі до влади, відчуття залежності від влади, здатність приймати на себе відповідальність за вирішення нагальних проблем тощо.

Таким чином, основним призначенням соціальних цінностей виступає те, що їх вплив на поведінку людей відокремлено від впливу факторів зовнішнього середовища. Цінності стають частиною особистості і призводять до здійснення саморегулювання своєї поведінки в такий спосіб, що їх поведінка узгоджується з внутрішніми принципами і цінностями, через які люди самовизначається. У такій ситуації особистість не стільки дотримується закону, скільки приймає його і надає згоду на його обов'язковість, покладаючись на право, тому що відчуває правильність власних вчинків.

Коли особистість має внутрішні цінності, які визначають її поведінку, зникає необхідність формувати її поведінку, погрожуючи їй покаранням за проступки. Вона при цьому є відповідальною за такі правила для себе. Вчинки здійснюються саме таким чином з постулату, що право – розумне і справедливе і добровільне прийняття цих правил – призведе до особистого й загального блага. Особистість відчуває готовність керуватися правом і брати на себе відповідальність за дотримання законів і підкорення приписам публічної влади. Визнання ролі внутрішніх цінностей у формуванні юридично значущої поведінки припускає можливість ціннісно-орієнтованої поведінки людини. Така перспектива підкреслює важливість розвитку та підтримки ціннісного клімату – «правової» або «громадянської» культури. Вона являє собою важливий аспект формування правового суспільства – суспільства, яке може ефективно регулювати поведінку громадян, підтримувати громадський порядок, а також сприяти ефективності і дієвості суспільства, шляхом формування культури підтримки соціальних і, зокрема, правових цінностей серед членів суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кирилук А.С. Категория «активность»: мировоззренческие и методологические функции / А.С. Кирилук. – Киев: Наукова думка, 1985. – 126 с.
2. Золотухин А.В. Формы проявления социальной активности населения на местном уровне / А.В. Золотухин // Материалы к спецкурсу «Местное самоуправление как объект социально-психологических исследований». – Тамбов: Издво Тамб. гос. техн. ун-та, 2004. – 28 с.
3. Коджаспиров А.Д. Педагогический словарь. Для студентов высших и средних педагогических учебных заведений [Текст] / А.Д. Коджаспиров, Г.М. Коджаспирова. – М.: Изд. Центр «Академия», 2003. – 176 с.
4. Бережная И.Ф. Содержание категории «социальная активность» в асихологии и педагогике / И.Ф. Бережная, А.О. Зыкова // Вестник Воронежского государственного технического университета. – 2012. – Т. 8. – № 10-2. – С. 171–177.
5. Смирнов С.Д. Психология образа: проблема активности психического отражения / С.Д. Смирнов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1985. – 232 с.
6. Активность личности // Педагогика: большая современная энциклопедия / Сост. У.С. Рапацевич. – Мн.: Современ. слово, 2005. – 720 с.
7. Хайкин В.Л. Активность (характеристики и развитие) / В.Л. Хайкин. – М.: Моск. психол.-соц. ин-т; Воронеж: НПО МОДЭК, 2000. – 448 с.
8. Философский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.edudic.ru/fil/1160>.
9. Воробьев Ю.Л., Королев Б.Н. В поисках смысла и правды. Активность и развитие личности. – М.: Изд-во МГСУ «Союз», 2003. – Т. 1. – 500 с.
10. Разметаева Ю.С. До питання про поняття правової активності у громадянському суспільстві / Ю.С. Разметаева // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2012. – Випуск 23. – С. 116–127.
11. Коган В.З. Теория информационного взаимодействия: Филос.-социол. очерки / В.З. Коган. – Новосибирск: Изд-во Новосиб. ун-та, 1991. – 319 с.
12. Немов Р.С. Сверхнормативная деятельность как выражение активной социальной позиции коллектива и личности / Р.С. Немов // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С. 93–101.
13. Гревцов Ю.И. Правовые отношения и осуществление права / Ю.И. Гревцов. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1987. – 88 с.
14. Короткий філософський словник-довідник : українсько-англо-німецько-французький словник-довідник / За ред. І.П. Чорного та О.Є. Бродецького. – Чернівці : Рута, 2006. – 285 с.
15. Кожевников С.Н. Законность и правомерное поведение граждан в условиях реформирования России / С.Н. Кожевников // Вестник Нижегородского государственного университета. – Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 1998. – С. 8–24.
16. Разметаева Ю.С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства : [монографія] / Ю.С. Разметаева. – Х.: Финарт, 2013. – 196 с.
17. Метьюс Д. Громадянське суспільство: Демократія – це дискусія [Посібник] / За ред. С. Майерс. – Коннектикутський коледж, Нью-Лондон, Коннектикут, США, 1996. – 65 с.
18. Маликова Н.Н. Социальная активность личности в сфере культуры : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.02 / Н.Н. Маликова. – Свердловск, 1986. – 18 с.
19. Мануйлов Є.М. Соціальна активність молоді: до проблеми розуміння сутності [Текст] / Є.М. Мануйлов // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2010. – № 3. – С. 3–12.
20. Бреднева В.С. Уровни правосознания и юридическая деятельность: [монография] / В.С. Бреднева. – Южно-Сахалинск: СахГУ, 2010. – 164 с.
21. Ратинов А.Р. Правосознание как источник правовой активности и регулятор правового поведения / А.Р. Ратинов // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. Информационное письмо № 25. – М., 1970. – С. 57–74.
22. Казимирчук В.П. Социально-правовая активность личности / В.П. Казимирчук // Социализм и личность. – 1979. – С. 113–121.
23. Щербакова Н.В. Правовая установка и социальная активность личности / Н.В. Щербакова. – М.: Юрид. лит., 1986. – 127 с.
24. Покровский И.Ф. О правовой активности личности и формировании ее правосознания / И.Ф. Покровский // Вестник ЛГУ. Экономика, философия, право. – 1971. – № 17. – Вып. 3. – С. 143–147.
25. Кожевников С.Н. Социально-правовая активность личности и условия ее действительности : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / С.Н. Кожевников. – М., 1991. – 354 с.
26. Орзих М.Ф. Некоторые теоретические вопросы правовой активности личности / М.Ф. Орзих // Конституция СССР и правовое положение личности. – М., 1979. – С. 117–124.
27. Гойман В.И. Действие права как теоретическая и практическая проблема современного общества / В.И. Гойман // Проблемы действия права в новых исторических условиях. – М., 1993. – С. 19–20.
28. Кожевников С.Н. Правовое поведение и правонарушение: сущность и содержание [Учебно-методическое пособие] / С.Н. Кожевников. – 2-е изд., испр. и доп. – Н. Новгород: Издательство «Общество «Интелсервис», 2002. – 72 с.
29. Хоролец С.Г. Культура и социальная активность / С.Г. Хоролец. – Фрунзе: Илим, 1980. – 56 с.